

lemeálmuga ja
demænssa
Nuorttarijkajn

Nordens
välfärdscenter

Iemeálmuga ja demænssa Nuorttarijkajn

Almodum

Nordens välfärdscenter / Nuorttarijkaj álkádusguovdásj

© Basádismáno 2019

Prosjæktajádediddje: Lars Rottem Krangnes

Tjálle: Lars Rottem Krangnes

Vásstediddje almodiddje: Eva Franzén

Foto: Carl-Johan Utsi, Alamy Stock Photo

Nordens välfärdscenter

Box 1073, SE-101 39 Stockholm

Guossidimadræssa: Drottninggatan 30

Telefávnna: +46 8 545 536 00

info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter

c/o Folkhälsan

Topeliusgatan 20

FI-00250 Helsingfors

Telefávnna: +358 20 741 08 80

info@nordicwelfare.org

Diehtotjállusav máhttá dáppet viedtjat:

nordicwelfare.org/publikationer

Sisadno

Sisadno	3
Ávddábágo.....	5
Álgadibme máhttodilláj.....	8
Iemeálmuga Nuorttaríjkajn	8
Iemeálmuga ja demænssa.....	9
Iemeálmuga, demænssa ja nuorttaríjkalasj álkádussebrudagá	10
Iemeálmukperspektíjvva nuorttaríjkalasj demensa aktisasj bargon	14
Hásstalusá ja oajvvadásá juohkusíjs vuostasj nuorttaríjkalasj konferánsan iemeálmugíj ja demensa gáktuj	18
Hásstalus 1	18
Vánes diedo riektáj birra ja majt da merkahi, suohkaníj ja riektáguoddíj gaskan	18
Oajvvadás.....	18
Hásstalus 2	20
Vánes máhtudahka gielan ja kultuvran suohkaníjn	20
Oajvvadás.....	20
Hásstalus 3	21
Vánes ræjdo bæjválasj bargon ja ræjdo maj dájmov ávddánahtti	21
Oajvvadás.....	21
Hásstalus 4	22
Gáktu joarkkep nuorttaríjkalasj aktisasj bargujn iemeálmugíj ja demensa ássíj?	22
Oajvvadás.....	22
Girjálásjuohta	24
Policydokumenta ja web-ressursa	26

Ávddåbágo

Nuorttarijkalasj aktisasj barggo sosiálapolitihkalasj ássjijn iemeálmukperspektijvajn la buorre buojkulvis nuorttarijkalasj ávkken. La sáhka viehka unna juohkusijs, rijkajn gánnå viehká álu juohki hástalusájt vuorastuvvam álm mugijn, barggij vánesvuodajn ja vijdes geográfalasj gaska.

Nuorttarijkaj aktisasj barggo demænssaássjijn, dav mav Nuorttarijkaj álkkádusguovdásj koordineri, la vuosedam dárbbu la áttjudit máhttovuodov, systematiserit vásádusáj lánudallamav ja arienáv tsieggit gánnå dágástallá mij la buorre sujtto ja hukso sámijda ja inuihtajda gejna la demænssa. Vájlle dutkam ja evidænssavuodo mij guosská sujttuj ja hüksuj sámijs ja inuihtajs majna la demænssa, valla sihke Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin li muhtem dájma ja dutkamprosjevta jådon.

Dán diedádusán lip gávnadimijt ja oajvvadásájt tjoahkkim ma båhtin juogosbargos vuostasj nuorttarijkalasj konferánsas man fádda lij iemeálmuga ja demænssa. Konferánsa lij Staaren (Östersund) tjavtjan 2018 ja ásadiddje lidjin Nuorttarijkaj álkkádusguovdásj, Region Jämtland Härjedalen ja sáme ávvojahke Staare 2018. Loahppabåhtusijda ja oajvvadásájda gulluji duola degu makkir praktihkalasj dájma ja rievddadásá li dárbulattja vaj ulmutja iemeálmukduogátjijn ja demensajn lulun máhttet buorep dárjav ja dievnastusáv nuorttarijkalasj suohkanijn oadtjot, man láhkáj máhttep máhtojt suohkanij juohket ja lenaj/fylkaj rastá, jali man láhkáj ádå diedojt praktihkalattjat implementieri. Barggojuohkusa vuojno li Nuorttarijkaj álkkádusguovdátjis tjoahkkiduvvam, valla dajn ælla vuorodime jalik ávttjimusa mijá bieles.

Nuorttarijkaj álkkádusguovdátja barggogåhttjom la doarjjot álkkádusávdånåhttemav Nuorttarijkajn navti jut tjoahkki ja juogat diedojt ja dahká arienájt værmådagájda ja dutkamaktisasj bargon. Gidá jagen 2019 vuododuváj nuorttarijkalasj værmådahka iemeálmugij ja demænssaj, danna oassálassti oajválattja, dutke ja bargge sujtto- ja huksoámmådijn Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin.

Dát diedádus la ájådalåduvvam liehket vuodon dágástallamijn gåktu vuorodit nuorttarijkalasj aktisasj bargov iemeálmugijn ja demensajn, ja bájkalasj ja sisrijkalasj dágástallamijda dájmaj birra suohkanij ja nasjonåla dåsen. Váj galggå oajvvadásáj duogátjav

dádjadit de diedádus álgaduvvá tjielggimijn máhttodiles
iemeálm mugij ja demensa birra.

Eva Franzén
Direkterra
Nuorttarijkaj álkádusguovdásj

Lars Rottem Krangnes
Prosjæktajådediddje

Álgadibme máhttodilláj

Iemeálmuga Nuorttarijkajn

Nuorttarijkajn li guokta iemeálmukjuohkusa: sáme Suoman, Vuonan ja Svierigin ja inuihta Ruonáednamin. Sáme háldadimguovlo Nuorttarijkajn li niellja suohkana Suoman¹, 12 suohkana Vuonan ja 25 suohkana Svierigin, akta dájs la Stockholm. E gávnnu almulasj lågo dasi galla sáme gávnnuji Nuorttarijkajn, valla dábálasj árvustallama milta li Vuonan 50 000 – 65 000, 20 000 - 40 000 Svierigin ja birrusij 8 000 Suoman. Ruossjan li suláj 2 000 sáme. Ruonáednamin li inuihta ieneplågon, suláj 87 % badjelasj 56 000 viesajdiddjijs.

Suohkanijn ma li sáme háldadimguovlo Suoman, Vuonan ja Svierigin li sierra gájbbádusá, valla guhtik rijkan li sieradusá daj gaskan. Duola degu máhtta sámijn liehket riektá ávddåskåvllådåjmajda ja boarrásij sujttárij állåsap jali muhtem mudduj sámegeiellaj, riektá gielasa adnet gå guládalli guovlo suohkanijn jali oajválattjaj.

Divna nuorttarijka sámijt ja inuihtajt adni iemeálmugin, valla dåssju Vuodna ja Danmárkko li vuolláj tjállám AN-organisasjåvnå ILO-tjielggidusáv nr. 169, [Indigenous and Tribal Peoples Convention](#), ja li stuorra sieradusá danna gåktu rijka praktihkalattjat organisieriji ja állidahti iemeálmugij riektájt. [AN globála mihto guoddelis ávddånahttemij ja ávddånimagenda Agenda 2030](#) guosská gájka lándajda Nuorttarijkajn. Dånna iemeálmuga ja doajmmahiereduvvam ulmutja gulluji vuoroduvvam juohkusijda.

Sáme² ja Ruonáednama histåvråjn li sæmmilågåsjuoda ja ieredusá koloniála histåvråjs ietjá værálda iemeálmuksebrudagáj gáktuj. Ájnnasit nuorttarijkaj sámequovlo gáktuj la sebrudahka ja nasjonálastáhtaj álkkádusvuogádahka ietjålágásj gå buohtastahtta iemeálmukguovloj USA:n ja Australian.

Aktisasj ássje alleværálda lándajda majna li iemeálmuga la állusa sijájs gejn la iemeálmukduogásj li jáhtåm stuorra stádajda

---

1 Ohcejohka suohkan sámegeielak álkkádusdievnastusájt oassta guovtet suohkanij Nuorttalij-Vuonan.

2 Sábme, skándinavia gielajda Sameland, la namma sámij histåvrålasj árronguovlojda nuorttasámegeiellaj. Guovlon ælla formalalásj ráje.

manemus 50- 60 jagijn. Dâppe máhtti liehket állu vuojnemahtes unnepláhko.

Iemeálmuga ja demænssa

Prinsihpan ij gávnnu tjoahkkiduvvam dutkam jali máhtto makkir dille la Nuorttarikaj sámijn ja inuihtajn gejn la demænssa, jali gallásin la demænssa ja iemeálmukduogásj, nasjonála dásen. [HALDI dutkamprosjevta \(2018-2019\) Ubbmema universitiehtan Svierigin](#) ulmme la dahkat vuostasj kárttimav duola degu danna man dábálattja li neurodegeneratijvalasj dile sámij ja dáttjaj gaskan Svieriga bielesámen.

Unnep dutkama, duola degu Canadian ja Australian, gæjtjodi jut ulmutja gejn la iemeálmukduogásj vaháguvvi demensas ienebut gá ieneplágo álmuk.³ Dajn dutkamijn ma li dagáduvvam li sieradusá sihke hámen ja báhhtusijn.⁴ Dutkam Canadian jage 2013 rájes vuoset ij dâssju dav jut ienep ulmutja gudi gulluji rijka nav gáhtjoduvvam first nations skihppáji, valla aj jut skihppáji suláj lågev jagev árabut ja aj jut ienep álmma gá nissuna dáv diagnâvsáv oadtju.⁵

Globála dásen la iemeálmugijn nievrep varresvuohta gá ieneplágo álmugin, sâmmi guovlon⁶, dat aj vájkkut man dábálasj demænssa la, ja dasi makta gávnnu riekta sujttu buorre kvalítiehtajn. Faktávra ma sierraláhkáj vájkkudi iemeálmuga varresvuohtaj, li jáhkedahtte sivvan gá la ienep demænssa.

Uddni dutkaduvvá ienebut iemeálmugij varresvuoda gáktuj gá ávddâla, valla ájn vájllu máhtto man láhkáj buoremusát dav hieredit ja giehtadallat, jali vaddet hiebaduvvam sujtovej iemeálmuga ulmutjida gejna la demænssa. Árbbedábálasj

-
- ³ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013; Mayeda E. et.al.: [Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years](#). *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016; Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.
- ⁴ Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.
- ⁵ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.
- ⁶ Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

iemeálmukultuvrajn máhtta demensa dádjadus liehket ietjálágásj. Symptávma demænsasj ælla agev gássjelisvuohtan jali skihpudahka. Stuoráp sebrudagá diagnávsávædtsaga, diehtujuohkemdájma, sujtto ja lagámusáj doarjjo organisierim soajttá ij dájma kulturhiebadallama dagi.

Rijkajgasskasasj værmádahka la vuododuvvam, [The International Indigenous Dementia Research Network](#) (IIDRN) dutkijda, studentajda, skihppijviesojda, iemeálmuk- ja demænsaakterajda, oassálasstij USA:s, Canadas, Austrálias ja Aotearoas. Værmádagá ájggomus la akterajt lãpptit gudi iemeálmugij ja demensajn barggi. Værmádagá dutke fysalattjat ja digitalalattjat gávnadi ja dágástalli dutkamdárbojt, lãnudallat bãhtusijt ja vuododit aktisasjargojt.

Iemeálmuga, demænsa ja nuortarijkasj álkkádussebrudagá

Sámij ja inuihtaj riektá sujtto- ja huksosuorgen hiebaduvvi rijkajgasskasasj konvensjãvnãjn ja nasjonála lágajn. Skihppijsujto ja sosiáladievnastusá lágajn ja organisierimin la iesjguhtik hábme guhtik rijkan ja suohkanin. Li stuora gielalasj ja kultuvralasj sieradusá sámij gaskan Nuortarijkajn, ja inuihta duola degu viessu sihke smáves sebrudagãjn Ruonáednamin ja Københãmnan.

Ij gávnnu ábbãlasj gãvvã dassta gãktu Nuortarijkaj iemeálmuga vãsedu jali adni álkkádusdievnastusãjt, valla nasjonála dãsen muhtem diedo gávnnuji. Vãjku ávddãnibme la buorep guovlluj mannam de gávnnuji ájn hieredime persãvnã sentreridum sujttuj manna la alla dãsse, hieredime ma mãhtti liehket nannusabbo vãrnnahis juohkusijda. Gã divna nuortarijka juohki gaskan vuodosujtto, fáhkãtjehppesujtto ja sosiáladievnastusá de soajttá liehket gássjel oadtjot jãhtuj aktiduvvam dãjmãjt. Barggijt áttjudit ja mãhtudakhãsstalusá vãjkkudi nievres kontinuitiehttã sidjij gudi galggi oadtjot sujtovejã huvsov.

Vuonarijkan la læhkãm politihkalasj ulmme vaddet sãme álmugij dievnastusãv mij la kultuvralattjat hiebaduvvam sãmijda daj fãlaldagãjn ma juo gávnnuji farrã gã dievnastusãjt ávddãnahttet sierralãhkãj sãme álmuga gãktuj. Sãme álmuk adnã varresvuodadievnastusãjt sãmmi álu gã ieneplãgo álmuk dahká, valla ælla sãmmi dudãlattja dajna sujtovejã mij vatteduvvã. Vuojnnet ælla sieradusá sãme álmuga ja ieneplãgo álmuga gaskan dasi mij guosská varresvuoda stãhtusij ja skihpudakprevalænsasj. Muhtem

dutke dættodi sámijn la ietjálágásj dádjadus varresvuodas, skihpudagájs ja giehtadallamis gá ieneplágo álm mugin la. Gávnnuji aj girjálásjuodan buojkulvisá jut sáme ságasti skihpudagáj ja varresvuoda birra iehpenjuolgga vuogij baktu ja metafávráj. Gávová jut sáme gielak ulmutja ienemusát sihti sáme barggijt iejvvit gá varresvuoda- ja pasiænntasujttodievnnastusájt adni la aj oadtjum ietjá gávová varrasap dutkamis, da vuosedi giellaano preferánsa li individuála ja dilláj tjanádum. Familljaj gullut ja árbbedábálasj vuoge ietjas dálkodat dættoduvvá muhtem ásijn girjálásjuodas.⁷

La dutkamprosjækta jádon gáktu jur sáme demensajn váse di ja adni álkádusdievnnastusájt Vuonan: [Offentlig demensomsorg. Likheter og ulikheter i bruk av kommunale helse- og omsorgstjenester i områder med samisk og norsk bosetning.](#)

Nasjonalt kompetansetjeneste for aldring og helse, mij la nasjonála máhtudakguovdásj Vuonan la mañemus jagijt tjadádám moadda [diehtujuohkemdájma demensa ja demensasujto gáktuj ma li Vuona sámijda ájgodum, ja dahkam ræjdojt dasi.](#) Ræjdo gávnnuji nuortta-, julev-, ja oarjjelsáme giellaj ja dárogiellaj.

Ávddál gá nanniduvvam láchka nasjonála unneplágoálm mugij ja unneplágo giellajda doajmmaj bá di j **Svierigin**, á dá jak máno 1. bie jve 2019, vattij ráddidus Sosiálastivrraj barggon kárttit máhttelis dárbojt máhttodoarjjaj varresvuhtasujton, ja sosialdievnnastusán.⁸ [Kárttimis](#), mij ij gehtja demæns saskihppij dievnnastusájda sierraláhkáj, boah tá ávddán unneplágo láchka ja nasjonála unneplágo gatjálvisá li unnán vuoroduvvam sihke jádedimen gá suohkanij ja regiávnáj barggijn, jut ávddágátto gávnnuji ja jut dádjadus vájllu danna manen nasjonála unneplágojn li sierra riektá. Unneplágo lágá njuolgadusá dálkkuduvvi moatte láchkáj suohkanij ja regiávnájs ja nasjonála unnepláhoálm mugij ávdstiddijjs. Divnajn doajmmasuorgijn vájlluji bargge gejn la máhtudahka unnepláho giellaj ja kultuvran. Gájbbádusá doarjjaj ja dievnnastusájda unneplágo giellaj la muhtem guovlojn ráddjiduvvam ja rievddi ájge badjel, navti sjaddá suohkanijda ja regiávnájda gássjelabbo fállat nanos fá laldagáv sosiála- ja varresvuodadie vnnastusáj

---

7 Blix, B. H.: [Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap.](#) 2016.

8 *Behovet av kunnskap om den styrkte minoritetslagen. En kartlegging av behovet av kunnskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården om lagen (209-724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.* Socialstyrelsen. 2019.

unneplågogielajda. Kárttima vuosedi moadda dájma ulmmejuohkusij gáktuj, valla dille målssu ednagit suohkanij gaskan.

Jagen 2017 álgadin regiávnå Norrbotten, Västerbotten, Jämtland Härjedalen ja Dalarna prosjevtav [Kunskapsnätverk för samisk hälsa](#). Svieriga Sámedigge vuododij jagen 2018 varresvuoda-, boarrásij ássij- ja valástallamnammadusáv, manna la lahka aktisasj barggo máhttoværmádagájn. Aktan Sámedikkijn ja sáme organisasjåvnåj la værmádahka ávdđånahttam [nasjonála stratesjijav sáme varresvuoda gáktuj](#), danna la geriatrijkka akta vidá vuoroduvvam suorgijs.

Suoman la prosjækta tjerdalasj unneplågoj ja mujtodisvuoda birra, [ETNIMU](#), ávdđånahttam nasjonála doajmmamodellajt ja tjiegnodahttam diedoijt mujto ja mujtodisvuoda birra ábbålattjat tjerdalasj unneplågoj gaskan. Prosjækta la aj ienep diedoijt vaddám ámmátulmutijda ja studentajda sosiála- ja varresvuodasujton gáktu ulmmejuohkusijn bierri barggat.

Suoma stáhtta muhtem dárjav vaddá sáme sosiála- ja varresvuodadievnastusáj fállamij. Dát dagáduvvá Sámedikke baktu. Sámedigge la tjielgadam ulmijt gáktu fállat sosiála- ja varresvuodadievnastusájt sámegeiellaj. Valla diedádusá jagijn 2001 ja 2008 vuosedin dievnastusá sosiála- ja varresvuodadievnastusájn ællim dågålattja sámegeiela gáktuj, suohkanijn aj. Dagu ietjá nuorttarijkajn li sámegeiela pasienta gássjelisvuodajt vásedam iesjuhtik lágásj sjiemájn ma guoradaládijn aneduvvi, dagu mujttogæhttalimen, danna aneduvvi buojkuldagá ma li abmasa jali ælla relevánta boarrásap sámijda.⁹

THL, Varresvuoda ja álkkádusá instituhtta Suoman la tjadádam prosjevtav [sámij álkkádusá dássádusá gáktuj](#). SámiSoster la aj tjadádam moadda ávdđånahttem- ja pilotprosjevtajt ja fállá sijdadievnastusáv sámegeiellaj Enodagá (Enontekiö) suohkanin. Jagen 2017 oattjoj organisasjåvnå europealasj guddnebáلكáv ietjas bargos ávdås, duola degu prosjevtajn man ulmme lij doarjjot sámijt gænna la demænssa navti váj oadtjun kultuvralasj ja gielalassj dárboijt állidum musihka, duoje ja luonndovásádusáj baktu.

Ruonáednama ráddidus mierredij nasjonála demænssastratesjijav jagen 2013, dat lij vuolggám guoradallamis jages 2012.¹⁰ Pládna la ájn dájman, valla ij la desti sæmme ájggeguovddelis.

---

⁹ Magga, R.: [Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa](#). *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

¹⁰ [Demensredegørelse 2012](#). Departementet for sundhed. 2012.

Demænsasuorge ávdás vásstet Departementet for sundhed, sij tjuovvoli demænsastratesijja tjadádimev suohkanijn ja almulasj skihppijsujto (Sundhedsvæsenets) dájnav. Guoradallamin jages 2012 bádjij ávdđán suláj 250 ulmutjijn Ruonáednamin lij diagnávseridum demænsaskihpudahka.

Jagen 2019 almodij dutkam- ja ávdđánahttemprosjækta [Arktisk aldring](#) (AgeArc) vijdes tjielggidusáv vuorrasap ulmutjij diles Ruonáednamin. Diedádusá¹¹ vuodo la álmukláhko jagen 2018 ja vijdes etnográffalasj ságájdahhtema. Dassta boahtá ávdđán moadda lagámusá, valla e val gájka, vásedi gássjelis la guládallat ja diedojt oadtjot oajválattjajs ja suohkanij. Li stuorra sieradusá suohkanij gaskan mij guoská sujttobarggij máhtudahkaj demensa ja demensa huvso birra, ja álmugin la stuora dárbo diedojt áttjutjit demensa birra. Diedádusán oajvduuvvá nasjonála diehtovuorkká ja guládallamguojmme ruodnáednama suohkanijda, manna la ábbálasj vuojno dassta makkir ressursa gávnuuji guhtik suohkanin.

Divna demænsaguoradallama dagáduvvi Dronning Ingrid's Hospitalan, mij la Ruonáednama rijkkaskihppijviesso. Dáppe gávnuuji neurolávgá, skihppijsujttára ja skihppijgymnasta gudi demensa suorgen barggi, valla oajválattja barggi dan guovlluj ahte galggá liehket máhttelis stuorep oasev demensa guoradallamis bájkálattjat tjadádit. Guoradallamræjddo RUDAN járggáluuvvá jagen 2019 kalaallisut giellaj ja galggá validieriduvvat. Ruonáednama vuostasj nasjonála konferánsa demensa birra plániduvvá jahkáj 2020. Dan ávdás vásstedi Departementet for sundhed, Departementet for Sociale og Justitsområdet aktan dutke arktalasj vuorastuvvamprosjevtas.¹²

Iemeálmukperspektijvva nuorttarikalasj demensa aktisasjargon

Jage 2015 rájes koordineri Nuorttarikalasj álkkáduvvovdásj nuorttarikalasj demensværmádagáv rijka oajválattjaj ávdástiddij ja fáhkattjehpij. Værmádagá barggamvuodo li da nasjonála stratesijja ja mærráduvva ma demensa gáktuj gávnuuji.

---

¹¹ Nørtoft K. et.al.: *Eldre menneskers liv og helbred i Grønland. En rapport fra forsknings- og udviklingsprojektet Arktisk Aldring (AgeArc)*. 2019.

¹² Mikaela Augustussen, Grønlands universitet, ávdđánbuktemin Nuorttarikalasj demænsaværmádahkaj, 2019 vuoratjismáno.

Jagijn 2013–2017 koordinerij Nuorttarijkalasj álkádusguovdásj prosjevtav [Samer med funktionsnedsättning](#), barggovadde lij Vuonarijka Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). Duogásj lij nuorttarijkajn gávnnu binná diehto doajmmahiereduvvam ulmuttij birra gejn la sáme duogásj. Prosjevta boados lij ávddágehtjastibme, vihtta dutkamdiedádusá ja akta prosjæktadiedádus manna lidjin policy oajvvadusá.¹³

Jagen 2017 oattjoj Nuorttarijkalasj álkádusguovdásj sávdusájt dutkijs, suohkanijs ja ietjá berustiddjijs nuorttarijkajn lappit iemeálmukperspektijvav aj demensa suorgen. Aktisasjbargojn Region Jämtland Härjedalen ja sáme ávvojahke Staare 2018 ásadij Nuorttarijkalasj álkádusguovdásj vuostasj nuorttarijkalasj konferánsav iemeálmugij ja demensa birra Staaren 2018 tjavtja. Konferánsasj tjáhkaniin ienebut gá 90 dutke, virggeulmutja nasjonála, regionála ja suohkana dásen, suohkanij sujto ja hüksosuorge bargge ja sáme sivijlasebrudahka.

Konferánsa oassálasste guorrasin jut nuorttarijkaj álkádusvuogádagájn gávnnuji buorre ássje maj máhtta joarkket barggat. Duola degu gávnnuji állo suohkanijn Svierigin ja Vuonan sáme skávllá, ávddáskávllá ja mánájsujto, ja aj sáme boarrásijsujto. “Sáme” báhko árvval sámegeiella aneduvvá ja jut ásadus dájmaduvvá navti vaj dat hiehpá sáme kultuvrajn. Manemus jagij ávddánibme nav gáhtjodum persávná sentrieriduvvam vuorrasij- ja demensasujto guovlluj vájkkut stuorep oasse sujtos vuolggá indivijda ja indivijda duogátjis, berustimijs ja máhtojs, mij merkaj sáme perspektijvva oadtju luondulasj sajev sáme guovlojn ja ulmuttijda gejna la sáme identitiehtta. Da aj ienebut gá ávddál guosská lagámusájda.

---

¹³ Huuva K. et.al.: *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund*. Nordens välfärdscenter. 2014; Melbøe L. et.al.: *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2016; Uttjek, M.: *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Umeå unviersitet och Nordens välfärdscenter. 2016; Gjertsen H. et.al.: *Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2017; Edin-Liljegren A. och Flykt K.: *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige*. Glesbygdsmedicinskt centrum, Västerbottens läns landsting och Nordens välfärdscenter. 2017; Hokkanen L.: *Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities*. Nordic Welfare Centre. 2018; Dahlberg A. och Bergström J.: *Sluttrapport. Personer med funksjonsnedsettelse med samisk bakgrunn*. Nordens velferdssenter. 2018; Bergström, J.: *Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund. Policyrekommendationer*. Nordens välfärdscenter. 2018.

Konferánsa manjela, gidán jagen 2019, vuododuváj nuorttarikalasj værmá dahka iemeálm mugij ja demæns saj, danna oassá lassti oajválattjaj ávdástiddje, dutke ja bargge sujtto- ja hüksoprosesjávna jn, Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin. Værmá dahka la akta gálmát tiebmáværmá dagájs Nuorttarikalasj álkádusguovdátja værmá dagá vuolen. Ájggomus la aktan dárbojt identifiserit á dá dutkamijda, dájmajda ma máhtudagáv lãpptiji ja jãrggãlit ja hiebadit diagnãvserimvædtsagijit sãmegiellaj ja kalaallisut giellaj.

Hásstalusá ja oajvvadusá juohkusijs vuostasj nuorttarikalasj konferánsan iemeálmugij ja demensa gáktuj

Hásstalus 1

Vánes diedo riektáj birra ja majt da merkahi, suohkanij ja riektáguoddij gaskan

- Riektálága li rámmalága ma muhtem mudduj e suohkanijs vieleduvá, muhtem mudduj e vatte suohkanijda almma ræjdojt jalik sijá ávdásvásstádusájt nuoges tjielggasit definieri. Moadda suohkana barggi “sæmmi gájkajda” prinsihpa milta, valla duodan dat merkaj álkádusdievnastusá sjaddi sæmmi lágatja, e dássásattja.
- Giella ja tjerdalasjuohta regissterij gártjedibme vájkkut váj suohkanijda sjaddá gássjelabbo “gávnnat” sámijt. Storra stádasuohkana ma doarjju moattebelakvuodadåjmajt ja - prosjevtajt majt sivijla sebrudahka jádet e sáme organisasjåvnåjt doarjo, danen gå sáme e gullu ulmmejuohkusij mij galggá “sebrudahteduvvat”.
- Ij la javladuvvam “Demænssa” gávnnu (vuorrasap) sámij ja inuihtaj gaskan skihpudak namán. Moadda sáme ælla bessam oahppat låhkåt ja tjållet sámeagiellaj, ja sij e máhte ávkástallat tjålalasj diehtujuohkemábnnasijt ietjasa giellaj. Ienebu gejna la iemeálmukduogásj lulun galggat ietjasa riektájt dábddåt, majt merkaj sáme háldadimsuohkanin årrot ja makkir riektá lága vaddi viesádivda gudi e háldadimsuohkanin åro.

Oajvvadus

1. Nasjonála njuolgadusá ja mærrádusá sujto ja huvso gáktuj ulmuttijda gejna la demænssa hættuji iemeálmukperspektijvav

vieledit ja dan praktihkalasj vájkkudusájt, duola degu iednegiella, dálkkum, "iellembirrasa perspektijva", kulturbuojkuldagá, sensitivitehtta ja nav gáhtjodum cultural safety.

Demæssajuohkusijn, doarjja giehtadallijn ja ietjá suohkana ávdástiddijn galggá liehket tjielgga barggogáhttjom subtsastit makkir riektá ájnegis viesádijn li iemeálmugij ja unneplågoj nasjonála lágaj gáktuj.

2. Sáme háldadimsuohkana dárbahti njuolgadusájt, rádijt ja ietjá lágásj doarjjagijt ma li nasjonála dásen ávddánahteduvvam gáktu riektálágajt máhttepraktihkalattjat tjadádit. Nasjonála oajválattja lulun galggat hábbmit ja fállat duohta diehtjuohkemdåjmajt majt sáme háldadimsuohkana máhtti adnet, ábbålattjat sámij birra ja dárkkelappot makkir riektá li ja gási máhtta gujddit jus riektá e vieleduvá .
3. Akta vejulasj doajmma nuorttarijka dásen máhtta liehket kárttit ja buohtastahttet guoskavasj riektálágajt ja gáktu da bájkálattjat li implementieriduvvam Vuonan, Svierigin, Suoman, Ruonáednamin ja vejulattjat Danmárkon.

Hásstalus 2

Vánes máhtudahka gielan ja kultuvran suohkanijn

- Vuona ja Svieriga suohkana vuorjját sáme giella- ja kultuvrramáhtov gájbbedi gá barggijt áhtsi. Ruonáednamín vájlluji bargge gudi dádjadi ja ságasti kalaallisut gielav.
- Vuonan gávnnu skihppijsujttáráhpáduš man oahppogirijjn la sáme perspektijvva. La dássju akta áhpáduš manna la sierra prográmma hábbmiduvvam. Dav vuoset dutkam mij ávddánbuvteduváj konferánsan.¹⁴ Suoman la prosjækta tjadáduvvam manna la sáme giella- ja kultuvrramáhtto sierra diakávnna- ja skihppijsujttáráhpádušán, valla ábbálattjat la sáme perspektijvva viehka vuojnnemahtes svieriga ja suoma áhpádušájn varresvuoda, skihppijsujto ja sosiála suorgijn.

Oajvváduš

1. Suohkana dárbaži systematiserit bargojdisá gá galggi barggijt áttjudit gejna la máhtudahka sáme gielan ja kultuvran. Álggolávkke máhtta liehket tjáallet almodusájn mielas vuorddá sáme áhttsijt, dagu Straejmien tjjelte (Strömsunds kommun) Svierigin dahká. Suohkana lulun aj galggat stiellet ádá merihtha-, barggovásáduš- ja bálkkámáhttelisvuodajt barggijda gejna la relevánta máhtudahka gielan ja kultuvran.
2. Dárbaži máhttovuododum ábnasijt sámij ja inuihtaj árbbedábálasj vuojno milta demensa gáktuj, ja meritierijiddje sertifiserimav dajs barggijš majna la sáme ja inuihta kultuvrramáhtudahka, duola degu vásádušá Silvia- sertifiserimis Svierigin. Máhtta ávddánahttet praktihka lahka vuodaáhpádušáv sáme kultuvrramáhtudagán divna virggeulmuttijda sujto-, huvso- ja sosiáladievnastusán sáme háldadussuohkanijn. Vuodulasj ja avtagerdak gatjálvisá degu “mij la sábmé” ja “árru gus sáme stuora stádan?” hæhttu problematisieriduvvat ja vássteduvvat áhpádušán.

---

¹⁴ Eriksen, L. T., Bongo, B. A. og Mehus, G. [Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap?](#) Nordisk sygeplejeforskning, 7 (3), 239-249. 2017.

Hásstalus 3

Vánes ræjdo bæjvålasj bargon ja ræjdo maj dájmvav ávddánahtti

- Muhtem ræjdo li Vuonan ávddánahteduvvam, duola degu diagnåvserim ja diehtujuohkem lagåmusåjda, valla åjn la stuora vánesvuohta ræjdojs ma li kultuvrraj hiebaduvvam ja/jali jårggåluvvam divna såmegielajda ja kalaallisut giellaj.

Oajvvadus

1. Máhttelis doajmma nasjonåla ja nuorttarikalasj dåsen la åsadiť jahkåsasj arienåjt håldadussuohkanij jådediddjijda ja barggijda gånå bessu gåvnađit ja våsådusåjt lånudallat.
2. Ietjå máhttelis doajmma, mij aj máhttå tjadåduvvat nasjonåla jali nuorttarikalasj dåsen, la identifiserit ræjdojt ma juo gåvnnuji ja aneduvvi nuorttarikajn. Vijddåsabbo luluj buorre identifiserit máhttelis relevånta værmådagåjt, ræjdojt ja metåvdåjt ma li unneplågojda åvdeduvvam degu duortnusvåggelattjajda, svierigasuođmelattjajda, guojnajda ja juvdåjda. Kårttim máhttå aj gåvvidit dájmvajt suohkanijn, degu vuorrasijsijda ja biejuvedåjma majna la såme sisadno. Aj systematihkalasj tjoahkkim lagåmusåj subttssåijs luluj máhttet aneduvvat vuodon suohkanij dájmvaj åvddåniđmåj. Buoragit vuorbåstuvvam buojkulvisåjt luluj máhttet tjoahkkit digitåla, nuorttarikalasj ræjddogijssåj, mav de juogat iesjgenęga nasjonåla demånsa máhtudagå guovdåtjij baktu ma juo gåvnnuji.

Hásstalus 4

Gáktu joarkkep nuorttarikalasj aktisasjargujn iemeálmugij ja demensa ássij?

- Dárbaj nuorttarikalasj tiebmáværmádagáv demensa ja iemeálmugij gáktuj, oassen almulasj nuorttarikalasj aktisasjargos demensa birra ja danna hæhttu liehket nanos ja stuoves ruhtadibme. Tiebmáværmádahka bierru tjielgadi gáktu máhtta systemáhtalattjat barggat Sámedikkij ja Ruonáednama ávdástiddjij siegen.
- Tiebmáværmádagán luluj máhttet liehket lájddistiddje rálla ressursaj identifiserimin, duola degu diagnostiserimvædtsagijt, dárkestimlista ja muodugattja majt máhtta járggálit ja hiebadit ietjá nuorttarikaj adnuj (gehtja badjelin). Værmádagán máhtta aj liehket roalla identifiserit ja ævtodit tjoavddusijt ádå dárbojda, duola degu ræjdojt ja barggovuogijt ma li hiebaduvvam nuorap ulmutjijda gejn la demænssa ja gudi iemeálmugij gulluji.

Oajvvadus

1. La dárbbu nuorttarikalasj kárttimarggij mij tjielgat makkir nuorttarikalasj ja rikajgasskasasj dutkama juo gávnnuji demensa ja iemeálmugij birra. Tiebmáværmádahka luluj máhttet álgadit dágástallamav nasjonála oajválattjaj gáktu kárttimav nuorttarikalasj diehtoportálajda sebrudahttet. Tiebmáværmádahka luluj aj máhttet gæhttjat makkir máhttelisvuoda li nuorttarikalasj aktisasjargov mávtástuhttet dutkamin, duola degu gáktu duot dat doajmma vájkkut jali diedalasj kárttim dárbojs. Aktisasjarggo rikajgasskasasj dutkamværmádagájn iemeálmugij ja demensa gáktuj luluj aj máhttet hiehpat.
2. Tiebmáværmádahka ja Nuorttarikaj álkádusguovdásj lulun galggat identifiserit makkir máhttelisvuoda li sáme ja ruodnáednama perspektijvajda dálásj nuorttarikalasj aktisasjargon guhkássujton, duola degu sebrudahttet suohkanijt Ruonáednamin ja sáme háldadimsuohkanijt Vuonan, Svierigin ja Suoman.

Girjásjvuohta

Listan li dássju girje ma biejaduvvin ávdđán konferánsan jali ma li aneduvvam ávdđánbuktemij vuodon dáppe.

Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. 2016.

Blix, B. H. og Hamran, T.: "They take care of their own". Healthcare professionals' constructions of Sami persons with dementia and their families' reluctance to seek and accept help through attributions to multiple contexts. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1). 2017.

Eriksen, L. T. et.al.: Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap? *Nordisk sygeplejeforskning* 7 (3). 2017.

Jacklin, K., and Warry, W.: Forgetting and forgotten: Dementia in Aboriginal seniors. *Anthropology and Aging Quarterly* 33 (13). 2012.

Jacklin K. et.al.: The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada. *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

Jacklin, K. et. al.: Informal dementia caregiver among Indigenous communities in Ontario, Canada. *Care Management Journals* 16 (2). 2015.

Hulko, W. et.al.: Views of First Nation Elders on memory loss and memory care in later life. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 25 (4). 2010.

Lanting, S. et.al.: Aboriginal experiences of aging and dementia in a context of sociocultural change: Qualitative analysis of key informant group interviews with Aboriginal Seniors. *Cross Cultural Journal of Gerontology* 26 (1). 2011.

Magga, R.: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

Mayeda E. et.al.: Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years. *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016.

Mehus, G. och Bongo, B. A.: *Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenester - med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelsen*. HiF-rapport 2012:3. Høgskolen i Finnmark 2012.

Mehus, G. och Moffitt, P.: Important Factors When Communicating with Sami Patients About Health, Illness and Care Issues. *Nordisk sygeplejeforskning* 8 (4). 2018.

Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

Policydokumenta ja web-ressursa

- [Vuonarijka demænssastrategija](#)
  - [Svieriga demænssastrategija](#)
  - [Suoma mujttoprográmma](#)
  - [Ruonáednama demænssastrategija](#)
-
- [Aldring og helse \(Vuodna\) vædtsaga ja diedo sámij ja demensa birra](#)
  - [Mij la demænssa](#), álkkeslágos demensa birra, hiebaduvvam doajmmahiereduvvam ulmutjijda ja sidjij gænna li kognitijvalasj doajmmahieredibme, gávnnu nuorttasámeigiellaj, julevsámeigiellaj ja oarjjelsámeigiellaj ja vidá nuorttarijka gielajda ja ieŋŋilsgiellaj.
  - [Nuorttarijkaj demænssaværmá dahka](#)
  - [Tiebmáværmá dahka iemeálm mugij ja demensa gáktuj](#)

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org